

ԱՐՏԱԹԵՍԵԱՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԳԱՀԱԿԱԼՆԵՐՈՒՆ ԴՐԱՄՆԵՐԸ (*)

ԱՍՊԵՏ Յ. Մ. ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Պատմադէտներ տակաւին վստահօրէն չեն կրնար ըսել որ հայ ժողովուրդը ճիշդ ո՛ր թուին իբր ինքնուրոյն ազգ գոյութիւն ունեցաւ: Ըստ վերջին կէս դարու ընթացքին եղած ուսումնասիրութիւններուն, ան շատ աւելի հին է քան ինչ որ նախապէս կը կարծուէր:

Պէյրութաբնակ Անուշաւան Յ. Էպէեան՝ դասախօս ընդհանուր դրամագիտութեան, ստորագրեց խիստ շահեկան յօդուած մը, որպէս հիմ ունենալով ողբացեալ Հայր Միքայէլեանի մէկ յօդուած

(*) Հեղինակը սոյն յօդուածը կը գրէ ի մտի ունենալով երեք նպատակակէտ. 1) Սքտիեցմել եւ գգաստացմել հայ մտաւորակամութիւնը, որ հայոց պատմութիւնը, մամաւանդ հայ գրամագիտութիւնը կոյս հոգ մըն է, որ կը կարօտի լուրջ ուսումնասիրութեամբ եւ հետազոտութեամբ: 2) Ընդհանուր գաղափար մը տալ ընթերցողին Արտաշէսեան Հարստութեան վերջին գահակալներու գրամներում մասին: 3) Ուսումնասիրութեամբ միւթ հայթայթել հայ կամ օտար գրամագետներում՝ հրատարակելով Արտաշէսեան Հարստութեան վերջին գահակալներում ամենաեզրագիտ գրամները, որոմբ, շատերու համար, այս կամ այն պատճառով, ամատաշիւի են:

Ընթերցողը պիտի անդրադառնայ, որ առհաւարակ հեղինակը վերապահ է եւ կը գգուշանայ մակերեսային վերագրումներ ընելէ. որովհետեւ ամբիմաստ պիտի ըլլար ընդհանրացումներ ընել այսպիսի փոքրաթիւ գրամներու վրայ յեմելով: Նոյն պատճառով՝ տակաւին շատ կամուխ կը ճկատեմք խօսիլ այս գրամներում՝ ո՛ր փոքրամեցներէն քոզարկուած ըլլալուն մասին:

ծը (1), որ կը վերծանէ եւ կը գրահամէ ցոյց տալով հիթիթական սեպագիրը արձանադրութեան մը հայերէն ըլլալը:

Ըստ նորագոյն պատմական եւ հնագիտական տուեալներուն, հայոց առաջին հարստութիւնը եղած է Երուանդունիներու կամ Երուանդեան հարստութիւնը (2), իսկ երկրորդը՝ Արտաշէսեան:

Հակառակ այս բոլորին՝ հայոց պատմութեան հին շրջանը լեցուն է անորոշութիւններով եւ կը կարօտի խոր ուսումնասիրութեան:

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹԱՑՈՒՄ

Այնքան ատեն որ Արտաշէսեան շրջանի պատմութիւնը լաւ չէ ուսումնասիրուած, տրամաբանական է ենթադրել որ նմանապէս այս շրջանի դրամագիտութիւնն ալ նոյն բախտին արժանացած ըլլայ. որովհետեւ, ինչպէս գիտենք՝ պատմութիւն, հնագիտութիւն եւ դրամագիտութիւն յարակից գիտութիւններ են:

Դրամագէտներ յաճախ լուրջ դժուարութիւններու կը հանդիպին տուեալ դրամ մը որոշ դահակալի մը վերադրելու պարագային (3): Երբեմն շիթութիւնը շատ աւելի մեծ կ'ըլլայ երբ մէկէ աւելի դահակալներ նոյն անունով կոչուին: Եթէ պահ մը նկատի առնենք Արտաշէսեան հարստութեան դահակալները, իսկոյն պիտի նշմարենք որ նոյնն է պարազան. այսինքն՝ հինգ թաղաւորներ կան Տիգրան անունով, չորս՝ Արտաւազդ, եւ երկու՝ Արտաշէս: Այսպիսի պարազաններուն՝ դրամագէտներ նկատի կ'առնեն այլ բնորոշիչ տուեալներ. օրինակի համար, պատմական տեղեկութիւններ, թուականներ, պատուանուններ, դրամին տեսակը եւ քանակը, կշիռը, այլաբանական կամ դիցարանական տիպարներ, տառերուն ձեւը, գրութիւնները եւ անոնց դիրքը, եւ այլն:

Ցաւալի է որ հայ դրամագիտութիւնը տակաւին նախնական վիճակի մէջ է. մասնաւորապէս Արտաշէսեան շրջանի դրամագիտութիւնը: Ասոր պատճառը հաւանաբար այս շրջանի դրամներուն սակաւութիւնը եւ ուսումնասիրողներու չզոյւթիւնն է: Որչափ որ գիտենք Հայաստանի երէց դրամագէտը՝ Փրոֆ. Ռաչիկ Մուշեղեանն է, որ խորապէս մեզ տպաւորած է իր մէկ մեծարժէք յօդուա-

(1) *Զարթօնք*, ԼԳ. տարի, 1970, 23 եւ 28 Ապրիլ:

(2) C. Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*. Washington, D.C., 1963, p. 111.

(3) Ա. Տօմաքտեան, «Ակնարկ մը Տիգրան Գ-ի չիքստարակուած դրամներուն վրայ», *Ջանասէր*, ԼԱ. տարի, ք. 1 (1 Յուլուար 1968), էջ 11:

ծով՝ նուիրուած Արտաւազդ Բ-ի քառադրամին (4)։ Փորձառու դրամադէտ՝ Տիար Պերճ Կարապետեան, անցեալին մէջ կարգ մը շահեկան յօդուածներ դրեց, բայց երկար ատենէ ի վեր լուռ կը մնայ։ Այս առիթով պարտք կը զգանք յիշել մեծ հայրենասէր, անխոնջ դրամադէտ՝ նիւ-հորքարնակ Տոքթ. Զարեհ Պատուկեանի անունը։ Ան վերջին քսան տարիներուն՝ հայ դրամադիտութեան մեծապէս սատարեց իր բազմաթիւ յօդուածներով, որոնք լոյս տեսան անդլերէնով եւ հայերէնով։ Նամանաւանդ՝ ան մեծապէս յաջողեցաւ իր անդլերէն յօդուածներով՝ հայ դրամները օտարներուն ծանօթացնելու գործին մէջ։ Ան՝ ա՛լ աւելին՝ իր A. N. S.-ի դործօն անդամի հանգամանքով, կրցաւ կարգ մը օտար թանգարաններու մէջ գտնուող հայկազան եւ կամ հայութեան հետ կապակցութիւն ունեցող դրամները ուսումնասիրել եւ իր եզրակացութիւնները հրատարակել։ Իր՝ Կիլիկեան դրամներու երկասիրութիւնը (5) մեծարժէք աշխատանք մըն է։ Նաեւ ունի զրքոյի մը՝ նուիրուած Արտաշէսեան դրամներուն, զոր մտադրած է ապագային աւելի ընդլայնել եւ զարդացնել։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏՈՒՆԱԼՆԵՐ

ԵՒ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱԳՐՈՒՄՆԵՐ

ՏԻԳՐԱՆ Ա. (Բ. Ա. 123-96)

Տիգրան Ա.ը պէտք չէ շփոթել Տիգրան Բ-ի հետ։ Տիգրան Ա. որդին է Արտաշէս Ա-ի, եղբայրը Արտաւազդ Ա-ի, հայրը Տիգրան Բ-ի, այլ խօսքով՝ Մեծն Տիգրանի։ Տիգրան Ա. իր եղբօր՝ Արտաւազդի յաջորդեց եւ իշխեց շուրջ 27 տարի։ Ան մասնաւոր յիշատակութեան արժանի արարքներ չէ ըրած։

Տիգրան անունը կրող այն բոլոր պղինձէ դրամները, որոնց վրայ թագաւորին վրուխը ձախ դարձած է, ինչպէս ուշիմօրէն նըշմարած է Պատուկեան (6), տրամաբանական է որ Տիգրան Ա.ի վերադրուին։ Այս դրամներուն ուրիշ մէկ բնորոշիչ յատկանշական

(4) «Արտաւազդ Բ-ի Զոբեֆդրամներ», Պատմարանասիրական Հանդէս, Երևան 1964, քիւ 2, էջ 317-323:

(5) P. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, New York 1962.

(6) Արտաշէսեան Հարստութեան Դրամները, Վիեննա 1969, էջ 29:

կէտն ալ՝ անոնց արուեստին պարզ եւ նախնական ըլլալն է: Առհասարակ ստոնց վրայի գրութիւնները ուղղահայեաց են. զանոնք պէտք է կարդալ վարէն վեր:

Այս թաղաւորին դրամներուն վրայի պատուանոցները հետեւեալներն են.—

ΜΕΓΑΛΟΥ | ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ || ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ | ΜΕΓΑΛΟΥ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ |
ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

ՏԻԳՐԱՆ Բ. ԿԱՄ ՄԵԾՆ ՏԻԳՐԱՆ (Բ. Ա. 95-55)

Տիգրան երբ դա՛ւ բարձրացաւ քառասունհինգ տարեկան էր: Ան պաթառ իմացականութեամբ օժտուած անձ մըն էր, միշտ պատրաստ ծրարիրներ մշակելու, վճռելու եւ գործադրելու: Պատմագէտները «մեծ» տիտղոսով կը ճանչնան Տիգրանը. նաեւ՝ Մեծն Տիգրան, Արքայից Արքայ, Ասիոյ մեծադոր թաղաւոր, եւայլն:

Շնորհիւ Տիգրանի, Հայաստան ունեցաւ իր ամենաչքեղ շքրջանը. իր օրով հայ զինուորականութիւնը ոսկեղար մը ունեցաւ, եւ հայութիւնը՝ առաջին անգամ ըլլալով միջազգային պատմութեան բեմը ելաւ, այլ մեծ ազդերու կարգին: Նամանաւանդ, իր օրով Հայաստան բոլորեց կայսերական շրջան մը (83-69). Թէպէտ կարճատեւ, բայց իրական: Այս շրջանին՝ Տիգրան հանդիսացաւ ո՛չ միայն Միջին Արեւելքի, այլ Ասիոյ մեծադոյն կայսրը (7): Իր կայսրութեան մաս կը կադմէին զանազան ժողովուրդներ եւ շատ մը երկիրներ: Կայսրութեան սահմանները կ'երկարէին Կովկասէն մինչեւ ներկայ Յորդանանի եւ Պաղեստինի սահմանները:

Տիգրան ամուսնացած էր Պանոսի թաղաւոր՝ Միհրդատ Եւպատրի աղջկան՝ Կէէոպատրայի հետ: Այս զեղանի եւ հպարտ թաղուհին ծնունդ տուաւ երեք որդիներու, բայց զժաթստարար երեքն ալ տապալային անարժան եւ ասպերախտ անձեր եղան: Բարբախտարար, յետոյ, Տիգրան՝ իր միւս կնոջմէն՝ Զոսիմոսէն, ունեցաւ արժէքաւոր զաւակ մը, որ հետագային դա՛ւ բարձրացաւ Արտաւազդ Բ. անունով:

(7) William L. Langer, Ed., *An Encyclopedia of World History*, Boston, pp. 38-39. Տես նաեւ Sir William Smith, *A Smaller History of Rome*, New York & London, 1890, p. 246.

Տիգրան Բ. դահակալեց առնուազն քառասուն տարի: Այն բոլոր արծաթէ դրամները՝ որոնց կշիռը 15-16 կրամ է, վստահաբար կը պատկանին իրեն: Նաեւ ասոնց մէկ չորրորդ կշիռով արծաթներն ալ գոյութիւն ունին, բայց շատ աւելի հազուագիւտ են: Ասոնցմէ դատ, ան թողարկած է դանաղան տեսակի պղինձէ դրամներ, ոմանք իր արծաթներուն տիպով են, իսկ ուրիշներ՝ բոլորովին տարբեր տիպով (8):

Ըստ պատմական տուեալներու, Տիգրան Բ. մեծ սիրահար մըն էր յունական քաղաքակրթութեան. չէր սիրեր մօրուք երկնցընել, ան միշտ կ'ուզէր ըլլալ ածիլուած եւ կոկիկ: Հետեւաբար, իր դրամներուն վրայ ան միշտ անմօրուս է: Այս թագաւորին դրամներուն գրութիւնները միշտ ուղղահայեաց են եւ վերէն վար կը կարդացուին: Առհասարակ պատուանունները երկու ձև են.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΒΑΣΙΛΕΩΝ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ

ՏԻԳՐԱՆ Գ. (Ք. Ա. 20-8 ԿԱՄ 6)

Արտաւազդ Բ. ի սպանութենէն ետք Հայաստանի դահը բարձրացաւ իր որդին՝ Արտաշէս Բ.: Ան պարթեւասէր էր, եւ հետեւաբար խոր ատելութիւն եւ վրէժ ունէր հռոմէացիներուն հանդէպ, որովհետեւ իր հայրը սպաննուած էր Կղէնպատրայի հրահանգով: Այս պատճառով, երբ Արտաշէս դահ բարձրացաւ, իր վրէժը լուծելու համար՝ Հայաստան գտնուող բոլոր հռոմէացիները բնաջնջել տուաւ: Հետեւաբար, Օգոստոս կայսրը, Ք. Ա. 20 թուին՝ Տիբերիոսը Հայաստան զրկեց որպէսզի Արտաշէսը դահընկէց ընէ եւ տեղը անոր եղբայրը՝ Տիգրան Գ.ը թագաւոր նշանակէ, որ պզտիկ հասակէն Հռոմ փոխադրուած էր եւ հռոմէական դաստիարակութիւն առնելով խիստ հռոմէասէր դարձած էր: Երբ Տիբերիոս եւ Տիգրան Գ. մեծ բանակով մը Հայաստան եկան, երբեք զինուորական ուժի պէտք չեղաւ. անոնց Հայաստան ժամանելէն քիչ ժամանակ առաջ Արտաշէս արդէն սպաննուած էր Հռոմէասէր Կուսակցութեան դաւադրութեամբ (Ք. Ա. 20): Ուստի Տիբերիոս ո'չ մէկ դիմադրութեան հանդիպելով մտաւ Արտաշատ քաղաքը, ուր կառուցանել տուաւ հռոմէական ոճով բեմ մը, վրան Օգոստոսին

(8) Ա. Տօնպետեան, «Դրամ, Դրամագիտութիւն եւ Մեծն Տիգրանի դրամները», Շիրակ (Պէյրուք), ԺԱ. տարի, Բ. 7 (Յուլիս, 1987), էջ 346-353:

պատկերը զետեղուած, եւ խուռն բազմութեան մը ներկայութեան Տիգրանը թագաւոր պատկեց (Ք. Ա. 20): Տիգրան Գ. գահակալեց 12-14 տարի, եւ իր կեանքը վաղահաս մահով մը վերջ դտաւ:

Ճարդ Տիգրան Գ. ի վերադրուած դրամներուն թիւը հազիւ տասնըչորսի կը հասնի, որոնց ութ հատը մեր հաւաքածոյին մաս կը կազմեն: Անոնք բոլորն ալ պղինձէ են, բացի մէկ արծաթադրամէ, որ Newell (9) հրատարակած է: Այս արծաթադրամը նաեւ իր դրութեամբ դարտուղութիւն մը կը կազմէ: Այս թագաւորին դրամները առհասարակ փոքր եւ նուրբ են: Երեսի կողմին նկարը սոյլորակա՞ն Տիգրանի գլուխն է, իսկ կոնակի կողմինը՝ յաճախ կենդանի մը կամ այլարանական էակ մը. ինչպէս Յաղթանակ (հրեշտակ), առիւծի գլուխ, ձի, փեղ: Բացի առիւծի գլուխէն, որ աջ դարձած է, միւս բոլորը գէպի ձախ կ'ընթանան:

Այս դրամները կը զանազանուին այլ տիգրանեան դրամներէն երկու բնորոշիչ տարբերութեամբ. քառանկիւնաձեւ դրութիւն եւ միշտ նոյն պատուանդունը պահուած է նոյն ձեւով: Արծաթէ դրամը զանց առնելով՝ միւսներուն դրութիւնն է.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ || ΜΕΤΑΛΟΥ || ΘΕΟΥ

ՏԻԳՐԱՆ Գ. ԵՒ ԵՐԱՏՈՅ (Ք. Ա. 8-5 ԵՒ Ք. Ա. 2 - 1 Ք. Ե.)

Ինչպէս նախապէս յիշեցինք, Տիգրան Գ. հռոմէասէր էր եւ հռոմէական քաղաքականութիւն կը վարէր: Երբ ան մեռաւ, իր որդին Տիգրան Գ. Աղղայնական կամ Պարթեւասէր Կուսակցութեան գլուխը անցնելով, պարթեւներու օժանդակութեամբ զահ բարձրացաւ Երատոյի հետ, որ միաժամանակ իր խորթ քոյրն էր ու կինը: Քանի որ անոնք տարբեր մայրերէ ծնած էին անոնց ամուսնութիւնը օրինաւոր կը նկատուէր ըստ զրազաշտական կրօնքի եւ յունական օրէնսդրութեան (10):

Տիգրան Հայաստանի դահը բարձրացաւ առանց հռոմէացիներու կայսրին հաւանութիւնը նկատի առնելու. հետեւաբար, հռոմէացիներուն արժանապատուութիւնը մեծապէս վիրավորուած էր: Այս առիթով Օգոստոս զայրացած կը գրէ. «Հայաստանը կըր-

(9) E. T. Newell, *Some Unpublished Coins of Eastern Dynasts*, New York 1926, pp. 13-15.

(10) Յ. Մամեդեան, Քննական Տեսութիւն Հայ Ժողովուրդի Պատմութեան, հատոր Ա., Երևան 1944, էջ 295:

նայի նահանգի վերածելը» (11) : Ծուրջ երեք տարի ետք, Օգոստոս կայսրը հզոր բանակ մը ղրկեց Հայաստան եւ Տիգրան Գ-ը գահընկէց ընելով, անոր տեղ թագաւոր նշանակեց Տիգրան Գ-ի եղբայրը՝ Արտաւազդ Գ-ը : Ան աւելի հռոմէական կրթութիւն ունէր քան հայկական . ասոր համար չսիրուեցաւ ազգայնականներէն : Ի վերջոյ, Տիգրան Գ-ի կողմնակիցները՝ պարթեւներու օժանդակութեամբ, հալածեցին Արտաւազդ Գ-ը եւ կոտորեցին անոր ընկերացող հռոմէական գունդերը : Այս յաջողութեան վրայ՝ երկրորդ անգամ դահ բարձրացան Տիգրան եւ Երատոյ (Ք. Ա.) :

Օգոստոս կայսրը հակառակ իր ծերութեան շյուսահատեցաւ եւ ծրագրեց Տիգրանի դէմ զլիաւորութեամբ երկրորդ արշաւանք մը կատարել զէպի Հայաստան, բայց Տիգրանի սյլ պատճառներով յանձն չառաւ եւ ապաստանեցաւ Հռոմոս կղզին :

Վերջապէս խորամանկ կայսրը որոշեց բերդը ներսէն դրաւել . նախ՝ ան բաւական ժամանակ պարթեւները զբաղեցուց անոնց հետ դատարկ թղթակցութիւններ ընելով, մինչեւ որ Գայոս կեսաբը չափահաս եղաւ : Այդ ժամանակ, Ք. Ա. 1 թուին, ան հզոր բանակ մը ուղարկեց Արեւելք : Պարթեւները, հակառակ որ տկար չէին, հաշտութիւն խնդրեցին Հռոմէն . հայերն ալ ուրիշ նախընտրութիւն չունենալով հետեւեցան պարթեւներուն : Նոյն ժամանակ կամ թե՛րեւս քիչ մը առաջ, Տիգրան վերջին ճիգ մը ընելով առժամեայ յաջողութիւն մը ապահովեց . ան Օգոստոս կայսրին նուէրներ եւ նամակ մը ուղարկեց, որուն մէջ ինքզինք թագաւոր չէր կոչեր, այլ կը փափաքէր իր թագը եւ պատուանունը ստանալ կայսրէն (12) : Օգոստոս նուէրները եւ պայմանները ընդունելով յուսադրեց Տիգրանը՝ որ այս խնդիրը կարգադրուի Գայոս կեսարի հետ : Բայց Տիգրան չվստահեցաւ հռոմէացիներու խոստումներուն եւ չզնայ Գայոսի մօտ : Ասկէ ետք Տիգրանի վիճակը շատ յուսահատական էր . որովհետեւ թէ՛ հռոմէացիք եւ թէ՛ պարթեւներ իր կործանումը կը ցանկային :

Ըստ պատմութեան, Տիգրան քիչ ետք սպաննուեցաւ հիւսիսէն արշաւող բարբարոս ժողովուրդներու դէմ մղուած պատերազմի մը ընթացքին : Եստ հաւանական է, որ ասոնք կովկասեան լեռնականներ էին՝ զրդուած հռոմէացիներէն կամ պարթեւներէն եւ կամ ալ՝ երկուքէն : Թագաւորին վախճանումէն ետք նաեւ Երատոն՝ անոր կիներն ու քոյրը, կը հրաժարի գահէն : Տիգրանի եւ Երատոյի

(11) Դնկտ. 4. 8. Աստուրեռն, Քաղաքական Վերաբերմունք ընդմէջ Հայաստանի եւ Հռոմէայ, Վեճեսիկ 1912, էջ 129 :

(12) Նոյն, էջ 130 :

երկրորդ դահակալութիւնը դրեթէ երեք տարի տեւած էր (Ք. Ա. 2 - Ք. Ե. 1) :

Ասիէ ետք Հայաստանի դահ բարձրացան յաջորդաբար երկու օտար թագաւորներ : Գայոս կեսար Հայաստանի թագաւոր նշանակեց Արիորարզանը, որ 2-4 թուականին թագաւորեց եւ մեռաւ : Այս անգամ, 4 թուին, Օգոստոս կայսրը Հայաստանի դահը տուաւ Արիորարզանի որդիին՝ Արտաւազդ Դ.ին, որ միաժամանակ Ատլըր-պատականի թագաւոր էր : Այս վերջինին ժամանակ ալ Հայերը կրկին սպասամբեցան եւ դայն սպաննեցին (6 թ.) :

Չմոռնանք որ Տիգրան Դ. պարթեւասէր էր եւ կ'ատէր հոռմէացիները : Հաւանական է նաեւ որ ան կը նախընտրէր պարթեւական մշակոյթը եւ կամ ալ դէթ այդպէս կ'ուզէր ձեւացնել, որպէսզի իր բարեկամութիւնը ա'լ աւելի ամրապնդուէր անոնց հետ : Դրամագէտները այս նկատի ունենալով, այն բոլոր տիգրանեան դրամները, որոնց վրայ թագաւորը մօրուքով է՝ Տիգրան Դ.ի կը վերագրեն. որովհետեւ մօրուքը ա'լ աւելի պարթեւական ոճի կը յարմարի :

Տիգրան եւ Երատոյ մօտաւորապէս վեց տարի դահակալեցին՝ ընդհատումով. իսկ Երատոյ հաւանաբար մի քանի ամիս առանձին իշխեց երբ երրորդ անգամ դահ բարձրացաւ Տիգրան Ե.ի մահէն ետք, 6 թուին : Վերոյիշեալ պատմական տուեալները նկատի առնելով՝ տրամաբանական է որ այս թագաւորին դրամները երկու շրջաններու բաժնուին. առաջին դահակալութեան շրջան եւ երկրորդ դահակալութեան շրջան :

Այն դրամները, որոնց երեսի կողմը թագաւորը կը տեսնուի՝ ըստ պարթեւական ոճի, այսինքն՝ երկայն եւ խիտ մօրուքով, կը պատկանին առաջին դահակալութեան շրջանին (Ք. Ա. 8-5) : Ասոնց վրայ պարթեւական ոճի ազդեցութիւնը բացայայտօրէն զգալի է : Տես տախտակ Ա. 1-9 եւ տախտակ Բ. 10-13 նկարները :

Տիգրանի եւ Երատոյի՝ երկրորդ դահակալութիւնը տեւեց Ք. Ա. 2 - 1 Ք. Ե. : Այս շրջանին վերագրելի դրամները մի քանի հատ են եւ ասոնց թէ՛ երեսի եւ թէ՛ կռնակի կողմերուն վրայ նկարը կ'իսանդրի մըն է, զոր օրինակ, Տիգրան եւ Երատոյ, Տիգրան եւ Օգոստոս կայսրը : Ասոնց վրայ միշտ թագաւորը անմօրուս է, եւ ո'չ միայն դիրքերուն տիպը կը տարբերի նախորդներէն, այլ նաեւ թագաւորին պատուանդունը եւ անոր ներկայացման ձեւը - շուրջանակի, հոռմէական ոճի համաձայն : Այս դրամներուն ոճին կրած արագ փոփոխութիւնը շատ հաւանաբար արդիւնքն է Տիգրանի մէկ

ճարտար քաղաքականութեան — այլ խօսքով՝ Օգոստոս կայսրէն թագ ստանալ ուզելը: Ասոր լաւագոյն փաստերէն մէկը՝ վերջերս հրատարակուած՝ Օգոստոս կայսրին եւ Տիգրան Դ-ին դրամին գոյութիւնն է (13): Տե՛ս Տախտակ Բ. 10-13 նկարները:

Տիգրան Դ-ի վերագրուած դրամներու թիւը հազիւ տասներեօթի կը հասնի եւ բոլորն ալ պղինձէ են: Բացի հռոմէական տիպով դրամներէն առհասարակ ասոնց զրութիւններն են.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ || ΘΕΟΥ || ΜΕΓΑΛΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ || ΜΕΓΑΛΟΥ

ՏԻԳՐԱՆ Ե. (6 Ք. Ե.)

Արտաւազդ Դ-ի մահէն ետք, 6 թուին Օգոստոս կայսրը շատաց ապստամբ հայերը գոհացնել Հայաստանի համար թագաւոր ուղարկելով Տիգրան Ե.ը: Տիգրան Ե. շատ կարճ ժամանակ կրցաւ դաշի վրայ մնալ: Կը կարծուի թէ ան հրէական ծագում ունէր՝ հօրը կողմէ, իսկ մայրը՝ շատ հաւանաբար, Արտաշէսեան տոհմէն՝ Հայ թագաւորէ մը սերած էր: Կարգ մը պատմաբաններ այս տեսակէտը կը մերժեն:

Տիգրան Ե. ալ իրեն նախորդող օտար թագաւորներուն պէս չսիրուեցաւ Հայոց կողմէ եւ հակահռոմէական կուսակցութիւնը գինք դաշնկէց ընելով՝ երրորդ անգամ ըլլալով՝ դաշ բարձրացուց Երատոյ թագուհին, որ նախապէս երկու անգամ դաշ բարձրացած էր իր եղբօր՝ Տիգրան Դ-ի հետ: Դժբախտաբար Երատոն ալ շատ կարճ ժամանակ կրցաւ մնալ Հայաստանի դաշին վրայ եւ իրմով Արտաշէսեան հարստութիւնը մախճանին հասաւ:

Որչափ որ մեզի ծանօթ է, առաջին անգամ այս թագաւորին՝ Տիգրան Ե-ի դրամ վերագրողը Տոբթ. Զ. Պտուկեանն է (14): Նոյն ոճով եւ տիպով պղինձ մըն ալ մեր հաւաքածոյին մէջ կայ: Այս միակ երկու նմոյշներուն զրութիւնը նոյնն է.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΜΕΓΑΛΟΥ || ΤΙΓΡΑΝΟΥ

(13) Զ. Պտուկեան, Արտաշէսեան Հարստութեան Դրամները, էջ 60:

(14) Նոյն, էջ 62:

ՏԻԳՐԱՆ Դ., ԵՐԱՏՈՅ, ՏԻԳՐԱՆ Ե.

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Դրամներուն կշիռքը տրուած է կրամով, իսկ տրամագիծը՝ հազարերորդամեթրով (միլիմեթր):

ՏԻԳՐԱՆ Դ. (8-5 Ք. Ա.)

Դրամ թիւ 1.— Կշիռ՝ 6.50, տրամագիծ՝ 19.00, վայր՝ Վիեննայի Մխիթարեան թանգարան:

Երես. թագաւորին գլուխը աջ դարձած, երկար, խիտ մօրուքով, հայկական խոյրով:

Կոնակ. աջին՝ **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ** Ձախին՝
զրութիւնը անընթեռնելի է, բայց հաւանաբար **ΜΕΓΑΛΟΥ**
ըլլայ:

Յաղթանակը (հրեշտակ) կանգնած՝ դէպի աջ դարձած: Ձախ ձեռքին մէջ ունի ամաղթեղջիւր մը, իսկ աջը վեր բարձրացուցած՝ պսակ մը կը բռնէ:

Նոյն տիպով դրամ մը, 3.2 կրամ, կը գտնուի Պտուկեանի հաւաքածոյին մէջ: Պտուկեան (15) այս դրամը կը վերագրէ Տիգրան Դ-ի:

Դրամ թիւ 2.— Կշիռ՝ 4.78, տրամագիծ՝ 19.00, վայր՝ Պիպլիոթէք Նասիոնալ (Փարիզ):

Երես. թիւ 1-ի նման:

Կոնակ. աջին **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΜΕΓΑΛΟΥ**
Ձախին՝ **ΤΙΓΡΑΝΟΥ | ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ**

Աթենաս կանգուն՝ դէպի ձախ դարձած: Ձախ ձեռքը բարձրացուցած՝ վահան մը բռնած, իսկ աջով՝ նիզակ մը: Տոքթ. Պտուկեանէն կ'իմանանք որ այս դրամէն պզտիկ օրինակ մըն ալ կը գտնուի Վիեննայի Մխիթարեաններու թանգարանը:

Le Rider (16) այս դրամը կը վերագրէ Տիգրան Դ-ի. իսկ Պտուկեան (17) Տիգրան Դ-ի:

(15) Նայն, էջ 57:

(16) G. Le Rider, *Revue Numismatique*, 1960, p. 28.

(17) Նայն, էջ 57-58:

Դրամ թիւ 3.- Կշիւ՝ 6.77, տրամագիծ՝ 20.00, վայր՝ Զ.
Պտուկեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 1-ի նման:

Կոնակ. ալին՝ **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ**

Զախին՝ **ΜΕΓΑΛΟΥ**

Վահագնը մօրուսաւոր՝ դէպի ձախ կանդնած: Զախ ձեռքը
յեցած լախտի մը, իսկ աջով առիւծի մորթ մը բռնած:

Պտուկեան այս դրամը Տիգրան Դ-ի կը վերագրէ (18):

Դրամ թիւ 4.- Կշիւ՝ 2.45, տրամագիծ՝ 13.00 վայր՝ Զ.
Պտուկեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 1-ի նման:

Կոնակ. գրութիւնը շատ մաշած ըլլալով անընթեռնելի է:

Ողորդ արծիւ մը կանդնած՝ աջ դարձած:

Պտուկեան (19) այս դրամն ալ Տիգրան Դ-ի կը վերագրէ:

Դրամ թիւ 5.- Կշիւ՝ 4.47, տրամագիծ՝ 16.00, վայր՝ Զ.
Պտուկեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 1-ի նման:

Կոնակ. վերը՝ **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ**

Վարը՝ **ΜΕΓΑΛΟΥ**

Հաստ սրունքներով՝ տարօրինակ կերպարանքով փիղ մը,
ձախ դարձած՝ կնճիթը բարձրացուցած:

Պտուկեան այս դրամին գրութիւնը տարբեր ձեւով կը ներ-
կայացնէ. բայց մենք նոյն դրամին նկարին վրայէն կարդացինք
ճիշդ ինչպէս որ այստեղ կը նկարագրուի: Ա՛լ աւելին, նաեւ ասկէ
հաստ մըն ալ կայ մեր հաւաքածոյին մէջ, որ ճիշդ նոյն գրութիւնը
ունի: Տես Տախտակ Ա. թիւ 6:

Պտուկեան (20) այս դրամը կը վերագրէ Տիգրան Դ-ի:

Դրամ թիւ 6.- Կշիւ՝ 4.38, տրամագիծ՝ 17.40, վայր՝ Ա.
Տօնապետեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 1-ի նման:

Կոնակ. յար եւ նման թիւ 5-ի թէ՛ գրութեամբ եւ թէ՛ պատ-
կերով:

(18) Նոյն, էջ 58:

(19) Նոյն, էջ 58-59:

(20) Նոյն, էջ 58:

ՏԻԳՐԱՆ Դ. ԵՒ ԵՐԱՏՈՅ (8-5 Ք.Ա., ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ)

Դրամ թիւ 7.— Կշիռ՝ 4.65, տրամագիծ՝ 15.55, վայր՝ Ա. Տօնապետեան հաւաքածոյ:

Երես. աջ դարձած՝ զոյդ մը խոյրակիր գլուխներ. առաջինը՝ մօրուսաւոր, մասամբ երկրորդը ծածկած: Երջանակի վարդը՝ հանդուցաւոր երիզ մըն է: Այս տիպով դրամներ նաեւ գոյութիւն ունին օտար դրամագիտութեան մէջ, եւ առհասարակ մօրուսաւորը կը ներկայացնէ թագաւորը, իսկ անմօրուսը՝ հարկաւ թագուհին:

Կռնակ. աջին՝

ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ

Տակը՝ **ΘΕΟΥ**

Ձախին՝ **ΜΕΓΑΛΟΥ**

Ձիու առաջամաս, աջ կ'ընթանայ:

Այս զուգադուր զրամը յարմար է վերագրել Տիգրան Դ-ի եւ Երատոյ թագուհիին, որոնք հաւանաբար թողարկած են իրենց առաջին գահակալութեան շրջանին, 8-5 Ք. Ա.: Քանի որ թագաւորը մօրուսաւոր է՝ համաձայն պարթեական ոճի եւ սովորութեան, աւելի տրամաբանական է որ նախապատուութիւնը տրուի Տիգրան Դ-ի քան թէ համանուն այլ թագաւորի մը:

Դրամ թիւ 8.— Կշիռ՝ անմատչելի, տրամագիծ՝ անմատչելի, վայր՝ ազգայինի մը սեփականութիւնը:

Երես. թիւ 7-ի նման, բայց առանց հանդուցաւոր երիզի:

Կռնակ. աջին՝

ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΤΙΓΡΑΝΟΥ

Ձախին՝ **ΜΕΓΑΛΟΥ**

Բախտը՝ ձախ դարձած՝ գահի վրայ բազմած. ձախ ձեռքով ամաղթեղջիւր մը բռնած, իսկ աջով բռնած առարկան անորոշ է:

Դրամ թիւ 9.— Կշիռ՝ 5.75, տրամագիծ՝ 18.30, վայր՝ Ա. Տօնապետեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 7-ի նման եւ խոյրերը եւ մօրուքը աւելի յստակ:

Կռնակ. թիւ 8-ի նման, բայց գրութիւնը մաշած ըլլալով՝ անընթեռնելի:

Դրամ թիւ 10.— Կշիռ՝ 4.05, տրամագիծ՝ 17.50, վայր՝ Ա. Տօնապետեան հաւաքածոյ:

Երես. թիւ 9-ի նման, նաեւ թագաւորին խոյրը որոշապէս հնգածայր է, ըստ սովորական տիգրանեան խոյրերու:

Կռնակ. թիւ 9-ի նման:

Դրամ թիւ 11.— Կշիւ՝ 5.55, տրամագիծ՝ 18.50, վայր՝ Պիւլիոթէք Նասիոնալ (Փարիզ) :

Երես. թիւ 9—ի նման :

Կոնակ. թիւ 8—ի նման :

Այստեղ հարկ է յիշել որ վերոյիշեալ զուգադուլու կամ կըրկնազուլու դրամները առհասարակ լաւ վիճակի մէջ չեն, եւ երկրորդ դուլու կըրնայ տեսողութենէ յաճախ վրիպիլ : Տոքթ. Պտուկեան եւ մենք՝ իրարմէ անկախ՝ այս կէտը նշմարեցինք : Հաւանաբար, այս կէտը կարեւոր ազդակ մը եղած է անցեալին մէջ նման դրամ մը որոշ գահակալի մը վերադրելու պարագային : Հետաքրքրական է նկատել, որ այս դրամը զանազան դրամադէտներ համանուն տարբեր թագաւորներու կը վերադրեն : Յաջորդաբար՝ Babelon (21), De Morgan (22), Պասմաճեան (23) այս դրամը կը վերադրեն Տիգրան Դ-ի, Seyrig (24) Տիգրան Ա-ի, Պտուկեան (25) Տիգրան Դ-ի :

Դրամ թիւ 12.— Կշիւ՝ 8.63, տրամագիծ՝ 17.50, վայր՝ Ա. Տօնապետեան հաւաքածոյ :

Երես. թիւ 9—ի նման, բայց թագուհիին դուլսը որոշապէս չտեսնուիր եւ միայն ուռուցիկ հետքեր կան :

Կոնակ. թիւ 9—ի նման :

Եթէ այս դրամին կշիւը բաղդատենք վերոյիշեալ զուգադուլու դրամներուն կշիւին հետ, իսկոյն պիտի նկատենք որ դրեթէ անոնց կրկինն է, եւ այս դժով կըրնայ եզակի նկատուիլ : Հաւանաբար այս վերջինը թողարկուած է որպէս կրկին արժէքով դրամ մը :

Հարկ է այստեղ յիշել, որ Langlois (26) զուգադուլու դրամ մը կը նկարագրէ շատ հարեւանցի կերպով եւ զայն կը վերադրէ Տիգրան Բ-ի եւ Արտաւազդ Բ-ի : Աստուրեանն ալ Langlois-էն օգտուելով կը դոհանայ պարզ յիշատակութիւն մը ընելով : Նման օրինակ մըն ալ գոյութիւն ունի դրամադէտ՝ Պերճ Կարապետեանին (27) հաւաքածոյին մէջ :

(21) *Les Rois de Syrie; d'Arménie et de Commagène*. Paris 1890, p. 215.

(22) *Manuel de Numismatique Orientale de l'Antiquité et du Moyen-Age*, Tome I, Paris, 1923-1936, p. 193.

(23) Հայկական Ընդհանուր Դրամագիտութիւն, Վեմսիկ 1936, էջ 38 :

(24) «Trésore Monétaire de Nisibe», *Revue Numismatique*, Paris (1955), pp. 112-113.

(25) Արտաշէսեան Հարսուրբեան..., էջ 57 :

(26) *Numismatique de l'Arménie dans l'Antiquité*, Paris 1859, p. 33.

(27) Նշ. աշխ., էջ 97 :

ՏԻԳՐԱՆ Դ. ԵՒ ՕԳՈՍՏՈՍ (Ք. Ա. 2)

Դրամ թիւ 13.— Կշիւ՝ 15, տրամագիծ՝ 27.50, վայր՝ Աշմո-
լիւն թանգարան (Օքսֆորտ Համալսարան):

Երես. Տիգրանի կիսանդրին՝ աջ դարձած, հայկական խոյ-
րով եւ սպարօշով: Գրութիւնը շրջանակի մէջ՝ ձախէն աջ.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΝΕΟΣ ΤΙΓΡΑΝΗΣ

Կռնակ. Օգոստոս կայսրին գլուխը՝ ձախ դարձած: Գրու-
թիւնը շրջանակի մէջ, աջէն ձախ.

ΚΑΙΣΑΡ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΕΒΑΚΤΟΣ

Շատ հաւանական է, որ այս դրամը թողարկուած ըլլայ Ք.
Ա. 2 թուին, որպէս յուշադրամ՝ Տիգրան իր թագը եւ պատուա-
նունը Օգոստոս կայսրէն ստանալուն առիթով: Եթէ այս դրամին
տառերը եւ անոր գրութեան շուրջանակի դիրքը նկատի առնենք,
պիտի նշմարենք որ անոր ոճն ու տիպը գրեթէ յար եւ նման են այլ
հռոմէական դրամներու: Որոշապէս զգալի է որ հայ դրամահատու-
թիւնը յանկարծակի փոփոխութիւն կրած է, որ շատ աչքառու է:
Նոյն դրամահատական փոփոխութիւնը բացայայտօրէն նշմարելի է
Տիգրան Դ-ի եւ Երատոյի երկրորդ դահակալութեան ընթացքին
թողարկուած դրամներուն պարազային: Հարկ է ըսել որ այս տի-
պով դրամները անկիւնադարձ մը կը ներկայացնեն Արտաշեսեան
դրամահատութեան մէջ:

ՏԻԳՐԱՆ Դ. ԵՒ ԵՐԱՏՈՅ (Ք.Ա. 2 - Ք.Ե. 1)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Դրամ թիւ 14.— Կշիւ՝ 7.00, տրամագիծ՝ 21.50, վայր՝ Պիպ-
լիոթէք Նասիոնալ (Փարիզ):

Երես. Տիգրանի կիսանդրին թիւ 13-ի նման: Շուրջանակի
գրութիւնը, ձախէն աջ.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΗΣ

Չարմանալի է որ այսպիսի տկար եւ անկման մօտ թագաւոր մը
նման գոռոզ տիտղոս մը գործածած է:

Կռնակ. Երատոյի կիսանդրին ձախ դարձած: Շուրջանակի
գրութիւն՝ աջէն ձախ.

ΕΡΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ΑΔΕΛΦΗ

Դրամ թիւ 15.— Կշիւ՝ 6.95, տրամագիծ՝ 22.00, վայր՝
Հանդերերէն թանգարան (Կլասիկոյ Համալսարան) :

Երես. Տիգրանի կիսանդրին, աջ դարձած՝ թիւ 14-ի նման,
իսկ դրութիւնը նոյնը՝ բայց շրջանակի մէջ :

BACIAEYC MEΓAC NEOC TIGPANHC

Կոնակ. Երատոյ թագուհիին կիսանդրին ձախ դարձած : Գը-
րութիւնը թիւ 14-ի նման :

ՏԻԳՐԱՆ Ե. (6 Գ. Ե.)

Դրամ թիւ 16.— Կշիւ՝ 6.44, տրամագիծ՝ 20.00, վայր՝ Պիպ-
լիոթէջ նասիոնալ (Փարիզ) :

Երես. Տիգրանին դիւրսը՝ անմօրուս, հայկական խոյրով,
աջ դարձած : Դաշտին մէջ՝ թագաւորին դիւրուն ետեւը A տառը եւ
կամ անոր մօտ նշան մը :

Կոնակ. վերը՝ **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΜΕΤΑΛΟΥ**

Վարը՝ **TIGPANOY**

Թագաւորը խոյրակիր՝ երկձի մարտակառքի մէջ, դէպի ձախ
կ'ընթանայ, ձախ ձեռքով սանձը բռնած, իսկ աջով հաւանաբար
արմաւենիի ճիւղ մը :

Ըստ Le Rider-ի (28) այս դրամը վերագրելի է Հայաստանի
անձանթ թագաւորներէն մէկուն. Պտուկեան (29) դայն կը վե-
րագրէ Տիգրան Ե-ի :

Դրամ թիւ 17.— Կշիւ՝ 4.00, տրամագիծ՝ 18.50, վայր՝ Ա.
Տօնապետեան հաւաքածոյ :

Երես. թիւ 16-ի նման, բայց դաշտին մէջ ո'րեւէ տառ կամ
նշան չկայ :

Կոնակ. ձախին՝ **ΒΑΣΙΛΕΩΣ | ΜΕΤΑΛΟΥ**

Աջին՝ **TIGPANOY**

Սոչոր արծիւ մը կանգնած՝ աջ դարձած : Այս դրամին պա-
րագային դրութիւնը պէտք է կարդալ վարէն վեր :

(28) Նշ. աշխ., էջ 29 :

(29) Նշ. աշխ., էջ 62 :

Քանի որ այս վերջինս բաւական նմանութիւն ունի թիւ 16-ի հետ, դայն առժամապէս կը վերագրենք Տիգրան Ե-ի, որ Արտաշէսեան Հարստութեան հինգ համանուն թագաւորներուն վերջինը հանդիսացաւ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Սոյն յօդուածով ջանացինք ցոյց տալ, որ Արտաշէսեան շքանի թէ՛ պատմութիւնը եւ թէ՛ դրամագիտութիւնը լուրջ ուսումնասիրութեան կը կարօտի:

Տասնըեօթը դրամներ ներկայացուցինք ցոյց տալով թէ ինչպէ՛ս դանազան հեղինակներ նոյն դրամը կը վերագրեն այլ համանուն թագաւորներու: Այս դրամներէն ոմանք միական են, իսկ ուրիշներ՝ խիստ հազուադիւտ:

Հեղինակը սկսնակ մը չէ այս մարզին մէջ եւ լաւ ծանօթ է հայկական դրամներուն: Արտաշէսեան դրամներու իր հաւաքածոն, որ հարիւրէ աւելի դրամներ կը պարունակէ, ցարդ աշխարհի մեծագոյնը կը հանդիսանայ: Հակառակ այս բոլորին՝ նկատի առնելով մեզի հասած դրամներուն թիւը, մեր վերադրումները ըրինք ամենայն վերապահութեամբ. որովհետեւ ըստ վիճակադրութեան օրէնքներու՝ սխալ պիտի ըլլար ընդհանրացումներ ընել փոքրաթիւ նմոյշներու վրայ հիմնուելով: Նոյն պատճառով՝ ո՛չ մէկ փորձ ըրինք այս դրամներուն ո՛ր կամ ո՛ր փողերանոցէն թողարկուած ըլլալը ստուգելու:

Համոզուած ենք, որ սխալի հաւանականութիւնը շատ աւելի քիչ է այս դրամները խմբաւորելու մէջ քան թէ՛ զանոնք այս կամ այն թագաւորին վերագրելու պարագային:

ԵՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Հեղինակը այս առիթով կ'ուզէ իր խորին շնորհակալութիւնները յայտնել Լիբանանի Արուեստից եւ Արհեստից վարժարանի մեքենագիտութեան դասախօս՝ Պրն. Նուպար Նարկիզեանին, որ սիրալոյսով վերաբարձրեց կարգ մը նկարներ եւ հայթայթեց յունարէն տառերը, որոնք մեծապէս ճոխացուցին յօդուածը:

SU. SU. U.

1

2

3

4

5

6

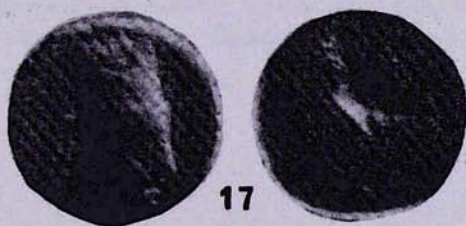
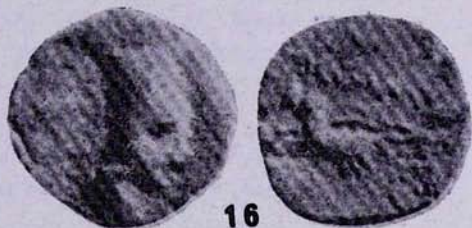
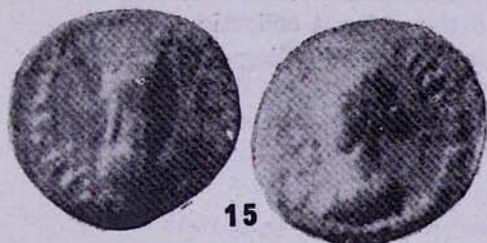
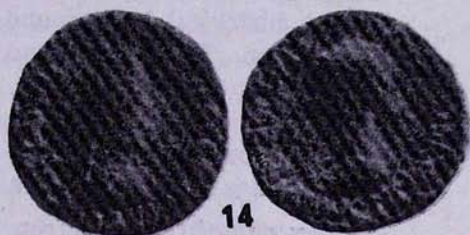
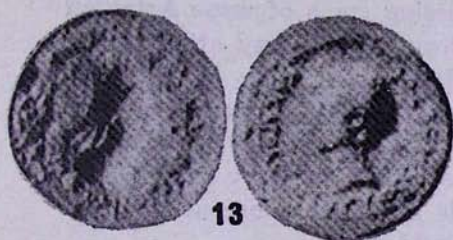
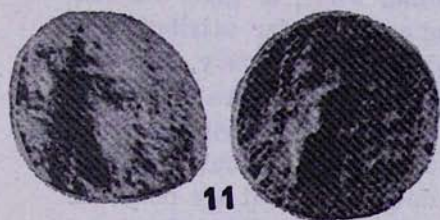
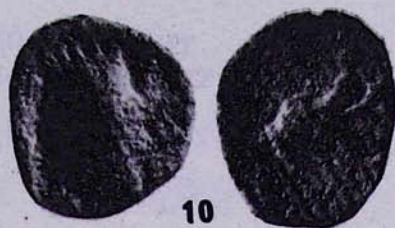
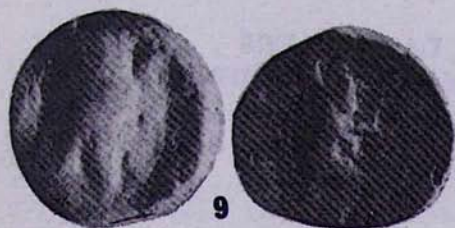

7

8

THE COINS OF THE LAST RULERS OF THE ARTAXIAD DYNASTY IN ARMENIA

A.H.M. DONABEDIAN

The aim of this article is threefold. First, to give the reader a general idea about the various coins so far attributed to the last three rulers of the Artaxiad Dynasty, namely, Tigranes IV, Queen Erato, and Tigranes V. Second, to make the public conscious that the numismatics of the Artaxiad Dynasty is an excellent field for research. Third, to supply the numismatists, with some extremely rare data and documents that are of prime importance for research.

The article is confined to discussing coins of some Artaxiad Kings. For the sake of clarity, before making any attributions, a brief historical background is given about each of the ruler in question. The very reason for this is the existence of five such homonymous monarchs. Very little is said about the coins of Tigranes I, II, and III and are discussed in a very perfunctory manner: however, more emphasis is laid upon those of Tigranes IV, Tigranes IV and Erato, and Tigranes V.

Six out of the seventeen coins described in this article, that is nos. 6, 7, 9, 10, 12, 17 belong to the writer's collection of Artaxiad coins, so far the world's greatest exceeding a hundred pieces.